

## BERTHA ZOLTÁN

### „Angyal-tiszta volt”

Áprily Lajos-értelmezések körül



BERTHA ZOLTÁN (1955) Debrecen

Brassó, Parajd és Udvarhely, Kolozsvár és Nagyenyed, Duna-kanyar Visegráddal és Szentgyörgypusztával: lélegző szent tájak annak számára, aki különleges természetáhitattal és életszeretettel érezte egybe a Kárpát-haza igézetes teljességét. Aki verselésében szívemarkoló mélységugrásokkal zendítette meg az erdélyi bércek, vizek, fák és fenyvesek muzsikáját, s a legendás Apáczai hű feleségének a nevét is zeneként dalolta a tavaszi Házsongárdi temetőben („Én tört kövön és porladó keresztben / Aletta van der Maet nevét kerestem”; „De a vasárnap délutáni csendben / nagyon dalolt a név zenéje bennem”; „míg döngő fenséggel búgott le rája / a kálvinista templom orgonája” – *Tavasza a házsongárdi temetőben*). Aki visszafogottan halk szavú lírikusként is vezéregyéniségévé vált a transzilván irodalomnak, mert buzdított a Trianon utáni „produktív fájdalom” termékenységre, a rabságra vetett szarvas hördüléséből is orgonazúgást: a szenvedést átnemesítő szépségvagyat hallva ki („a ködbe hördült, mint az orgona” – *Az irisórai szarvas*), s mert „Golgota-fellegek tövében” élve is hirdette a teremtő megmaradás parancsát: „Mi itt keresztre rendeltetve állunk. / Miniket a hűség Krisztus-szege tart. / Égő reménység: árva »húnjaid«-ból / jövőt nevelni, embert és magyart” (*Opitz Mártonhoz*) – ódát zengve *A Fejedelemhez*, a példázatos akaratú Bethlen Gáborhoz, templom és iskola örök reménységét és misszióját táplálva, merthogy „a szellem elrendeltetése: élet, / feltámadás és örök diadal!” Valóságos Erdély-himnuszokat komponált a mitikusként megtagasztalt hegy-völgyes, „morajos szikla-ország” szülőhazáról („*Az erdőn túl, / valaha így neveztek*” – *A láthatatlan írás*), és Kós Károlynak („s titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...” – *Tetőn*) vagy Kuncz Aladárnak („De túl romon, ha perce jön csodáknak, / a mély megkondul, mintha vallana, / s a bolt alól harangtisztán kicsendül / s magasra száll az ember dallama!” – *Vallomás*) ajánlva énekelte a gyötrelmes sorstörténelem fölémelkedő éthosz és esztétizis egzisztenciális üzenetét, natúra és kultúra egymásba rezgő szépségeinek érvényességét,<sup>1</sup> s földi kataklizmák idején is mindegyre a numinozitás égi feltétlenségébe és magasságába vetett bizodalom vigasznyújtó misztériumát: „S mikor völgyünkre tört az áradat / s már hegy se volt, mely mentő csúccsal intsen, / egyetlenegy kőszikla megmaradt, / egyetlen tornyos sziklaszál: az Isten” (*Menedék, I.*) – Ezt a humanitást a divinitással ily megejtőn összekötő, példaállító tiszta emberi magatartást Kondor Béla szavai így jellemezték: „Nem láttam emberben lefegyverzőbb tisztaságot... Angyal-tiszta volt, és ebből az angyaltisztaságból magas költészetet csinált. Csak aztán el ne felejtődjön, hogy ilyen költő is létezett.”<sup>2</sup>

A kereszthordozó passió- és Golgota-járásban kicsúcsosodó krisztológiai sorsazonosítás evidenciája s a szenvedés- és megváltástörténeti összefüggésekben, hit- és létküzdelemként (Isten-, ember- és nemzetkérdésként) egyaránt kifejeződő vallási tapasztalat artisztikus átesztétizálása az Áprily-líra egyik legfőbb és legmegragadóbb alapvonása. S mivel a modern magyar irodalmi öntudat ugyancsak elidegeníthetetlen vonatkozása a Trianon-szindrómában és -traumában kidomborodó kisebbségiség sorsproblematikája: a kollektív megmaradásvágyban és a szülőföldi hűségben, ragaszkodásban megtestesülő morális-hitvalló életstratégia ösztönzőjeként az erdélyi irodalomban kiváltképpen kiteljesedik a reménytávlatok transzcendentális felépítésének és átlényegítésének ez az egész törekvésegyüttese. Ez teheti Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László, Dsida Jenő és a többiek költészetét is vitathatatlanul szuggesztív tüneményé – a személyes és közösségi önreflexív nyelvi alakzatok, a metaforikus és metafizikus, sorsszimbolikus képzetrétegek különleges hangulati feltöltekésével és a reliigiózus érzékenységformákat újjáélelénkítő energikusságával. Így mélyül el mindőjük vallásos lírája, ahogyan például Reményiknél is az istenes versek, s a sajtó panaszdalok, a planctusok szavai (mint Áprily írja róla) a szenvedő léleknek a vallomástevés békessége utáni örök honvágyából fakadtak; „gyökerük a földi szenvedés, ám koronájuk a csillagokig ér”.<sup>3</sup> S viszont Reményik is ezt hangsúlyozza Áprilyról: „még a legjátszibb, legmindennapibb szövésszerű vershangulatába is belemélyül valami a *fenséges* motívumából”; „Valami szorongató fe-

szültség lappang”<sup>4</sup> benne. És ekképpen tételezheti Kányádi Sándor is az erdélyi költészet megkülönböztető alapjegyeként azt a fajta virtuális vagy potenciális szimbolizmust, amely mintegy „bányalégszerűen” érzékelteti vagy közvetíti a nyomasztó léthelyzet atmoszferikus hatásait.<sup>5</sup>

Nemzetföltő, értékmentő, történelmi hagyomány- és identitásvédő, tradicionális keresztény vallási beállítottságú, humanista és transzilvanista magatartáskereső, a kisebbségi léthelyzetben is megőrzött etikai perfekcionizmus, szellemi-kulturális öntökéletesítés imperatívuszai szólnak meg tehát Áprily életművében is – nemzeti literatúránk számos alapvető jellegminőségét példázva és reprezentálva ily módon. Az 1887 novemberében született és 1967 augusztusában elhunyt klasszikus költő az élmény-, a természet-, a vallomáslíra, a táj-, a hangulat- és sorsköltészet mestereként szólíthatja meg mindenkori olvasóit. S a mélabús (és a „spleen” melankóliájában is változatos) érzelmeket lágyan ringató halkszavúságával, amely ugyanakkor a szenvedélyesen hullámzó zeneiség szinte egyedülálló sokszínűségével telítődik. Amint azt Németh László állapította meg róla már 1927-ben: „Tiszta hangra törekvő lírikus, aki nyugodt és biztos épületet akar a versnek ebben a földrengésében, s a régi formák falai mögé menekszik vissza [...] Versei: elégiák, életérzése: a melankólia. Töretlen tükrű tó kifelé, de tiszta vizén át fölismerhetők a melankólia tápláló forrásai [...] A kifejezés áhítatát, a természet tiszta sugallatát, s ahogy ő mondja: az ember dallamát őrizte meg nekünk. Egyike azoknak a művészeknek, akik nem utat törve, de tiszta és komoly szívüket felmutatva válnak új idők követévé.”<sup>6</sup> S ennek nyomán pedig további termékeny szempontok bontakozhattak ki az Áprily-szakirodalomban is e kiemelkedő (Reményik Sándorral és Tompa Lászlóval együtt a nagy erdélyi, „helikoni triászhoz” tartozó) költő líratörténeti helyének körüljárásakor. Mert ez a (stilizáló, eszményítő kisrealizmus utáni) századvégi biedermeieres-neoszentimentális hanghordozásból és a parnasszista jellegű modorból a Nyugat-líra impresszionisztikus-szecessziós inspirációit magába szívva kinövő költészettípus úgy tudta az utóromantikus, majd későszimbolista jellegzeteségeket szervesen összeötvözni,<sup>7</sup> hogy az „anakronisztikus” „megkésetttség” vagy az „epigonszerű” „kismesterség” bizonyos esetleges benyomását keltő sajátosságait mindegyre egyfajta új klasszikus vagy klasszicizáló poétikai tendenciák modern tárgyiasságával s a tradicionális artisztikum örök időszerűségével ellensúlyozhatta vagy rendre erőteljesen hatálytalaníthatta. Olyan izgalmas hatástörténeti bizonytalanságot okozva mindezzel, amelynek megfajtasírási kísérlete részint megemelő népszerűség és lefokozó elfelejtettség végletei – természetesen a kritikai recepcióban is tükröződő koordinátái – között kénytelen viszonyulni e lírai életmű szerepéhez. Részint pedig annak a romantizálható fájdalmas érzelmességet zárt vagy lekerekítő formarendbe fegyelmező, egyszerre visszafogottan szelíd és vibrálón feszült elégikus tónushullámmal artikuláló, élmény- és alakzatokultusz különös mértékarányát kialakító költészeti vonulatnak az újraértelmezésére is ösztökélhet, amely a magyar irodalomban Berzsenyitől, Aranytól Tóth Árpádon, majd Radnóti át Csoóri Sándorig ível. A grandiózus magyar elégiaköltészet líratörténeti jelentőségére irányítva újból a figyelmet.

A klasszikusnak tekinthető szépségértékekhez ragaszkodó Áprily-líráról szólva több átfogó monográfia és pályakép is hangsúlyozza a művészi harmóniateremtés igényét és megvalósulásmódjait. „Áprily Lajos emberi harmónia után sóvárog, s művészi tudatossággal védekezik az összhangot megbontó belső erők ellen is”;<sup>8</sup> Vita Zsigmond szerint „az »ember dallama« nemcsak a megbékülést, a harmóniát, hanem az építést, a jövő, az élet hitét is jelenti”;<sup>9</sup> „A carpe diem elvével szemlélte az életet, a természetet, amíg lehetett, a minden szépet megörökítő humanista művész életszemléletével”;<sup>10</sup> „A jóságvágy lírája Áprily költészete, mely a törekeny jóságnak s a jó törekenységének panaszt és méltóságát énekl”;<sup>11</sup> „Áprily Lajos eszményeihez, hitéhez hű, fegyelmezett ember és művész tudott maradni mindvégig egy eszményeit váltogató, a gyilkos ösztönöket gyakorta szabadjára engedő korban”;<sup>12</sup> „a természet a határtalanság, a szabadság érzését adja, s a szemérmes, zárkózott költőnek alkalmat arra, hogy magányosságát, melankóliáját és felvillanó életörömét a tájba transzponálja, s állandósulni látszó válságait a szép harmóniája alá rejtse. [...] Innen tájképeinek a kísérteties, mitikus sugárzása. [...] Az elmúlás árnyéka majd mindig rávetül, a táj valóságos elemei is látomássá irrealizálódnak. A sejtelmesség belengi az egész képet, a harmonikus nyugalmat árasztó élő természet látványa fölött ott borong az elmúlás”;<sup>13</sup> „a természet és a humánus erkölcsi értékét és költői erejét képviselte, egy sajátos életforma, magatartás és műhely humanisztikus rendjéről, morális biztonságáról hozott hírt és tett tanúságot”, s a „humánus eszmények iránt érzett felelősséget érezhetjük Áprily kivételes műgondjában, formáinak harmonikus szépségében és nyelvének tisztaságában is”; a poeta doctus verseinek ezen a fokán a műgond „már nem mesterség

csupán, inkább lelkiület és magatartás, emberi minőség és erkölcsiség. Az összhang, a tökéletes forma igénye mögött egy költő mély embersége, lelki nemessége áll fedezetnek, magyarázatnak egyaránt<sup>14</sup> – szólnak a közmegegyezészerű lényegfelismerések az ennek a költői műnek a legfőbb karakterjegyeit megragadó értelmezésekben. S Áprilynak a személyes és historikus sorsérzéseket ezzel a lelki nemességgel átpoétizáló hajlamából olyan remeklések születtek, mint például a táj és történelem szervesen egymásba oldódó, együtt rezgő varázsát titokzatos sorsüzenetként megörökítő *Nyár* című emblemikus szonettje: „Mi már a tengert nem látjuk soha. / Nekünk a tenger látomás marad, / melyre olasz-kék menny ont sugarat, / elérhetetlen part, hullám-csoda. // Itt nem fogadnak bókos pálmafák, / pártázatos, fehér kastély helyett / mogorva templom vár a víz felett, / falusi fűz, falusi árvaság. // De ez a nagy folyó, látod, tied, / sugaras Lidód; zúgó tengered, / s ez a hömpölygő dallam, lásd, enyém – // És este kinyitom az ablakom / és a históriáit hallgatom: / egyetlen transzylvan hősköltemény.” Ez a Marosszentimrén 1921-ben keltezett „elegiko-óda” a mélybe hulló és ott vesző árvaság heroikus pesszimizmusával átítatottan a kisebbségi erdélyiség éppoly örökbecsű sorsszimbólumaként hatott későbbi költőkre is, mint Reményik Sándor Erdélyt jelképező látomása az elsüllyedt Atlantiszról, amely „harangoz, haragoz a mélyben”. Áprily ugyancsak a romlás és a veszendőség szorongató rémével szembesülve biztat a magasabb rendű erkölcsi és művészi ihletettséget megtartó erőinek mozgósítására. A veretessé kristályosított „hősköltemény” feladhatatlan értékvilágához és búvköréhez ragaszkodó magatartás esélyeit vagy esélytelenségeit – bennük a Marosszentimre-élményt és -motívumot – írta és bővítette tovább maga a költő fia, Jékely Zoltán is, aki 1936-ban már a templomi gyülekezet zsugorodásán busong („Fejünkre por hull, régi vakolat, / így énekeljük a drága Siont [...] Tízen vagyunk: ez a gyülekezet, / a tizenegyedik maga a pap, / de énekelünk mi százak helyett [...] tizenkettedikünk maga az Úr. / Így énekelünk mi, pár megmaradt / – azt bünteti, akit szeret az Úr –, / s velünk dalolnak a padló alatt, / kiket kiírtott az idő gazul” – *A marosszentimrei templomban*). Az illúziótlanul emlékező makacs reményt élteti Kovács István is: „Elsőnek-ezrediknek itt ma / az egykor tízen voltakért, / kik százak helyett énekeltek, / s az árván prédikált papért. / Pelikán-éhes tél jöhet még. / És cserben hagyhat is az Úr... / Csak énekeljenek mibennünk, / »kiket kiírtott az idő gazul«” (*Történelem*). Kányádi Sándor víziójában folytatódik a felörlődés és szétmorzsolódás: „ledőlt a cinterem fala / kövei földbe vástak / védtelen áll a dombon / maholnap egyesegyedül / istené lesz a templom / csupán egy ajkon szól már / paptalan marosszentimrén / haldoklik szenci molnár” (*Egy csokor orgona mellé*); a versében Sütő Andrást szólító Ferenczes Istvánnál pedig teljesen elnémul a hang, végzetesen elhal az énekszó – s még az Úristen is távolodik: „Az ajtón mázsás lakat, gályarab bilincs. / Tízen, kilencen, nyolcan sem vagyunk, / gyülekezet, szolga, pap – senki sincs... / Legnagyobb hiányzó maga az Úr [...] Fejünkre pók hull, égi vakolat. / Az orgonában szüette futam. / Nem énekel az sem, mi megmaradt. / Hát kit szeretsz itt és kit büntetsz, Uram?” (*Marosszentimrei templom, 2002*). És Kovács András Ferencnél a kétségbeejtőn támasztalan és kilátástalan sorvadásból már egyenesen a végső megszűnés következik: „Megrepedt menny hull, égi vakolat, / hámló falak felejtik el Siont – / rommá roppannak pillanat alatt, / belőlük pillért, boltívet kiront / gyarló idő... Itt nincs gyülekezet, / ki idetéved, önmaga a pap, / s helyet sem lelhet valami helyett. [...] kő kövön omlik, támfal meglazul: / némult énekszó, nincs egy árva pap, / porszemnél némább, csak hallgat az Úr. / A kert kipusztult, a gyom megmaradt – / megszünteti, ha kit szeret az Úr” (*A marosszentimrei templomnál*). Az Áprilytól induló metaforikus motívumláncolatban a gondolati egymásra rímelések, áthallások, a reminiscenciák, a szövegjátékos idézések: a bajlátó elkomorulás szuggesztív hangulat- és jelentéstartalmai szerint az önmagára utalt nyelv megrétegeződő és megélnkülő sokértelműségét fokozzák, egyszersmind a nyelv talán mégis kipusztíthatatlan és jótékony hatalmában bizakodnak; az idősíkok összevonásából és oszcillációból így végtelen és menedékszerű távlatok, s talán valamifajta transzcendens megmaradásígéret is nyílhatnak.<sup>15</sup>

•

Áprily finom pátoszában folyvást az életgyötrellem lehúzó kényszere és az önmeghaladás felemelő spirituális igénye viaskodik. Széttartó, szinte ellentétes érületi és poétikai tendenciák igyekeznek tehát a fegyelmezetten egybeötvöző és megtisztító, patinásra csiszolt formarendben összehangolódni. A valóság fájdalmai mintegy légiessé vagy éterivé párolódnak, s a szép hangzás (eufónia) és

az emelkedett gondolkifejezés (elokvencia) szféráiban oldódnak fel. Az akusztikai szépségalkotás mámorában a lelkületi viharzások elcsitulnak és a kínok megenyhülnek, átminősülnek. Mert a teremtő erejű „fájdalommal a szenvedés negatívumán túlmenő célja van a természetnek”; s a magasba szálló, éltető, egyben missziót teljesítő „megváltó vers” az ember küzdelmének „mély szomorúságát” is katartikusan felülmúlhatja – vallja a költő maga is.<sup>16</sup> Létélmény és értéktudat ütközései azonban mégis kiiktathatatlanok maradnak, s a létgond disszonanciáit konzonáns műformává, művészi hatásformává lényegítő törekvések során is mindegyre meg kell birkózni a kettősségek terhével. „Színeket, hangulatokat és ritmusokat bőséggel hozott a havasokból Áprily Lajos, fájdalmait és tépelődéseit is fel-feloldotta a természeti világ végtelen hullámmozgásában, de nyugtalanságától, a befogottság és a másra vágyás érzésétől meg nem szabadulhatott.”<sup>17</sup> „Ez a harmóniára való törekvés és a vele járó hiábavalóság nyugtalanító érzése közötti ellentmondás adja tulajdonképpen a húszas években írt verseinek gondolati és érzelmi feszültségét. Az Áprily-művek parnasszista jellegű, zárt fegyelme, »gránit-kriptabolt«-ja tehát valójában belső zaklatottságot takar.”<sup>18</sup> Természet és lélek, táj és bensőség, személyes-vallomások sorsérzés és közösségi-erkölcsi sorlátás egymást átítató és kiegyensúlyozó ihletforrásai így aztán a modernitás felzaklató léttapasztalataival dúsolnak föl. A premodern és a folytatódó klasszikus modern világképi-szemléleti kifejezésalakzatok híven tükrözik a személyiség- és nemzetszaggató történelmi sorstragikumot és krízisélményeket – az időtlenítés és eszményállítást etikai-széptani műveleteinek segítségével küzdve meg velük. A stilizáló artisztikum és a feloldozó hangulatvarázs szépségkultusza sem takarja el tehát a lírai alany külső-belső meghasonlásait és lappangó-kavargó kedélyellentéteit – s a fojtott drámaiság beszüremkedését. Együttes komplexitásuk szavatolja a modernség benyomását. A „nyelvművészi modulációiban” otthonosan kifinomuló – s a nyugati, francia szimbolisták képviselte (s főként a verlainé-i) világirodalmisággal mérhető – szenzibilis Áprily-vers Kuncz Aladár szerint igazi modernséget jelez, mert a modernség nem „tüntetésszerű külsőségekben”, hanem a műformálás különleges árnyalataiban nyilvánul meg: „Áprily ízig-vérig modern költő. Modern költő annak ellenére, hogy kedveli az időmértékes sorokat, s annak ellenére, hogy versei tiszták, nyugodtak, témái egyszerűek és kompozíciói hibátlanul zártak.”<sup>19</sup> Molter Károly szerint is „egyre-másra muzsikálja elénk a legbonyolultabban hangszerelt erőteljes egyszerűségeket.”<sup>20</sup> Lászlóffy Aladár hasonlóképpen nyilatkozik: „Mert ez volt Áprily: [...] A formát ismerő hegedűvirtuóz olyan poeta doctusok korában, mikor még illett versszerű verset írni; és *mindennek* ellenére, Erdély egyik legmodernebb költője ő, akiben az igazi, antikban gyökerező világirodalmiság rezonál végül.”<sup>21</sup> „Világfájdalom – derű; lelki vívódásokkal teli nyugtalanság – kiegyensúlyozottság; a szülőföld végtelen szeretete, a brassói–parajdi otthonosság – idegenségérzet, elvágyódás; harc – lemondás; természetimádás – műveltségélmény”<sup>22</sup> – sorolja a kettősségek és oppozíciók alapvonásait, az érzelmi és világképi ellentétpárokat az irodalomtörténész Sóni Pál is, s mások ugyancsak felhívják a figyelmet erre a különös „vibrató”-ra: „természetlírása tele van jól álcázott konfliktusokkal. A látszólagos objektivitás, s a meglepően érzékeny, sérülékeny költőegyéniség feszültsége, s általában nemcsak az ember és szerep, de az egyes menedékek (természet, irodalom, mitológia) távolsága adja Áprily életművének igazi specifikumát”;<sup>23</sup> „katartikusan oldja a megszenvedett és verssé formált konfliktusokat. [...] megoldás nincs, csak enyhület, és megmarad a paradoxális értékviszony”;<sup>24</sup> „otthonkereső – itthoni tájban [...] legfőbb »intellektuális üzenete« ez az ősrégi s mégis újdonság paradoxon”.<sup>25</sup> Láng Gusztáv pedig éppen a sokrétű szubjektum–objektum, látvány–jelkép viszonymódok, feszültségfajták halmozódásait taglalva problematizálja az egész Áprily-költészet megítéléslehetőségeit: „az ötvösrekekre emlékeztető versformálás és a formálásnak ellenálló valóságselemek ellentmondása, a diszharmónikus elemekből épített versharmónia” olyan különös – bár döntően tradicionálisan esztéticista – képlet, amely nem oldható meg „időszerű tartalom + időszerűtlen forma” hamisan leegyszerűsítő, sematikus fogalmaival. Szerinte Áprily költészete – amelynek egyes darabjai szubjektív világérzékelés és tárgyiasító törvényfelmutatás illeszkedésével-szövetkezésével inkább „világhangulatot”, mintsem „hangulatvilágot” fejeznek ki – nem (vagy nemcsak) „utolsó hullámgyűrűje” egy áramlatnak, „hanem majdnem annyira a háború utáni európai líra fejlődésútjának kezdeteihez is kapcsolható. Az intellektualizmusra készítő elidegenedés, az élményszerű témák racionális kezelése, a valóság szemléleti elemeinek realitásként – értelmezésre váró realitásként – való elfogadása, a formában a konstruktivitás igénye – ezek a legfontosabb jegyek, amelyek a szimbolizmus verseszményéből kinőve, de új minőséget létrehozva jellemzik Áprily költészetét is.”<sup>26</sup> A szimbolista

sorsjelképiség sugallatossága a parnasszista festőiséggel és a látszólagos impasszibilitével ötvöződik itt, de (világít rá Láng Gusztáv) e poézis objektivizálódása mégsem a parnasszista szenvtelen-ség jegyében zajlik, hanem a valóságértelmezés tárgyilagosságának, távolságtartó és leíró tárgy-szerűségének sorselemző igényével, s a példázatos gondolati következtetések szilárd és logikus előteremtésének a lét- és lélekérdekű szándéka szerint. A vallomást, az érzelmi kitarulkozást, a tűnődő szemlélődés és érzékelés impresszionista örömét felváltja az önkínzó feleletkeresés, s a meditatív „érvelés higgadt szigora határozza meg a vers lendületét”. Az *Októberi séta* éppen ilyen magyarázó gondolati költemény Láng Gusztáv szerint: „Ez itt a hervadás tündér-világa. / Akartál látni szép halált velem? / A Bükkös-erdő bús elégiája / szép, mint a halál és a szerelem. // Fától fához remegve száll a sóhaj, / közöttük láthatatlan kéz kaszál. / Az ágakról a fölrebent rigóraj / tengődni még a holt irtásba száll. // Lombját a gally, nézd, mily kímélve ejti, / holnap szél indul, döntő támadás, / holnaputánra minden elfelejti, / milyen volt itt a végső lázadás. // Mint gyertya-csonkok roppant ravatálnál, / tönkök merednek dúltan szerteszt, / s a nyár, ez a kilobbant forradalmár, / vérpadra hajtja szöke, szép fejét.” Valóban, nem az érzéki benyomás, a látvány elsődleges mozzanatai, pillanatképei keltik itt fel az élet elmúlásának sejtelmét, hanem fordítva: a mulandóság tudata találja meg azokat a szimbolikusan elvont természeti jelenségeket, amelyek mintegy igazolják, bizonyítják az örök és elkerülhetetlen létezési törvényszerűségek hatalmát. Az elmében, a tudatban előzetesen megképződött felismerés (vagy akár tudattalan sejtelem) vetül ki a konkrétságukból látomásossá szűrődő képi tüneményekben – mindez pedig talán hasonlóan ahhoz is, ami Adynál történik (*Párisban járt az Ősz*): „a teremtő képzelődés” nyomán a költő a képbe mintegy „belenézi a gondolatot, a tartalmat, az éltető lelket”.<sup>27</sup>

És ekképpen a személyiségközpontú érzelmek, játszi hangulatok gazdagon, színesen gomolygó káprázatát csak tovább bővíti és alakítja át az egyéniség korlátait, a bensőség és a külvilág közötti választóvonalakat lebontó, a személyiséghatárokat talányosan elbizonytalanító (a tájat lélekszerűvé, s a lélekmozgásokat természetazonossá szublimáló) újfajta szemlélet. Az önreflexív szépségmámor kivetülésében egyre erőteljesebben mutatkozik meg a művi, nyelvművészeti tökéletesítés céltudatossága is, s már a szövegmű hangzósságának és materialitásának viszonylagos önállósulása, önelvűsége kerül előtérbe. A nyelvi megalkotottság autonóm feltétlenségének vagy elsőbbségének az érzékeltetésével pedig a vallomástevő lírai én egyszerre belehelyezkedik a hagyomány- és létfolytonosság transzindividuális univerzalitásába. Így, ezzel a tágasságával és nyitottságával lehet jelentős, elhalványulhatatlanul meghatározó szerepe ennek az ódon örökérvényűséget és megújító rugalmasságot, iránybefolyásoló frissességet egyszerre sugárzó<sup>28</sup> – vagyis a hagyománytörténet elavulhatatlan egyéni színekkel befolyásoló – líratípusnak és szövművészetnek.

•

Az Áprily-recepció kitüntetett területe a végtelenbe futó jelentéssdimenziók árnyalta motívumok és motívumszférák vizsgálata. Hiszen a lüktető érzelmeket és a szétágazó érzetfajtákat egyszerre őszintén kifejező, illetve szemérmesen visszafojtó emocionális készletek ebben a bináris vagy többpólusú oppozíciókat is vállaló képzetrengetegben elevenednek meg a leghitelesebb és leg-szuggesztívebb esztétikai hatásformákban és minőségekben. A személyes és a közösségi élmények költői megragadása a történelmi hányattatások közepette a természeti jelenségek körforgásos változékonyságának megérezkítésével és átszellemítésével különleges jelentéstelítettséget eredményez. Az archetipikus toposzok újjáéledése és feltöltődése a magyar vidékek, kultúrtájak (s az egyetemes emberi kultúra, kiváltképpen az antikvitás) ihlető elemeivel: szervesen összeépülő erkölcsi és antropológiai távlatokra, eszménykincsekre emeli rá a tekintetet. A mívés formákkal a költő „a harmónia értékét tanúsította az értékek pusztítása idején, a romokkal, a megnyomorított-sággal a végtelenség fenyesíllatát állította szembe”.<sup>29</sup> „A »melankólia és muzikalitás« nála menekülést és védekezést is jelent egyszerre; menekülést kora embertelenségei, illúzióromboló visszasságai elől, védekezést a humánumot, szépséget, jószágot veszélyeztető erőkkkel szemben; az ifjúsággal örökre elveszettek hitt harmónia igényét, keresését, amelyet egyrészt a szabad természetben és a kultúra világában, másrészt a versek erős formafegyelmében és a szöveg belső muzikalitásának fokozásában vél újra elérhetőnek.”<sup>30</sup> A szertegyűrűző motívumcsoportokban a legjellegzetesebben összefüggő ellentétpárok az idő- és térviszonyok közegében kristályosodnak ki –

a mélység és magasság, a lent és a fent, a hegy és a völgy, az itt és az ott, a közel és a távol, a múlt és a jelen, a béke és a háború, a hűség és az elvágyódás perspektíváiban. A szakadatlan vívódás és nyugalomkeresés pszichikai folyamatainak vizuális lenyomatai, jelei ezek mind. És minden egyes motívum (mint a történelmiség és a metafizikum „élő mikronja, molekulája”) végeláthatatlan hálózatba illeszkedik, amelynek révén csak tovább fokozódhat a versek zeneisége – a zene hangfűzérei, „a szólamok, melódiák egymásba átszövődése” keltette, alkotta összetettséghez hasonlatosan.<sup>31</sup> Az indázva egymáshoz fonódó és vissza-visszatérő motívumok – mondhatni – az alappillérei a cizellálatlan kimunkált versszerkezeteknek. A beléjük dúsitott (új)romantikus érzelmesség és a változatos kombinációjukban megnyilvánuló klasszicizáló veretesség kényes egyensúlyát hozza létre a költői fantázia és a műgond együttese. A tájfestő és időérzékeltező, zenei és pittoreszk motívumkörök mitikus felgazdagodó szenzibilitása az egymást ellenpontosító vagy feloldó asszociatív értéksugallatok sűrűsödése szerint – remény és reménytelenség, vágy és rezignáció, lét és elmúlás személyes vagy közösségi élménytömbjeihez, lélekállapataihoz, eszmei és érületrétegeihez igazodva – bontakozik teljes érvényűvé. S ebbe a kiteljesedésbe az érintkező motívumok jel- és jelentéstani módosulásai is döntően beletartoznak. A motívumszerkezeteknek itt is megfigyelhető a „statikája” és „dinamikája” (mint Rákos Péter elemzése szerint Adynál).<sup>32</sup> A völgy metaforája például sokáig (a hegytetőkhöz, csúcshoz, orombércekhez képest) az egyetemes mélység, a sötétség, az alávetettség tágas konnotációit hordozza, míg később inkább a személyes sors, az öregedés konkrétumainak képzettársításait tömöríti – a megbúvó humanitás, a féltve őrzött intimitás szóképeként.<sup>33</sup> De változás, újdonság az időskori lírában (az „őszikékben”, az „ősz költőjétől”) a tavasz-versek felgyarapodása is – s a fény iránti ujjongó, rajongó szeretet kiáradása: „a verandán szétsugaraz / a tavasz szókesége” (*Akarsz-e fényt?*); „Vén ember, új fény hull reád, / fakadhatsz-e panaszra? / Hallod? kurjant az unokád, / s kiront a vad tavaszba” (*Új fény*); „Új rügy s új fű, és újra mondhatom / és örvendezve mondhatom, hogy élek” (*Tavaszi pillanat*); „Ó, milyen robbanó fiatalok / ezek a májusi zivatarok! / Mily dúsan vág le felhőkből a fény... / S villámtalan vénségem mily szegény” (*Májusi strófa*). A rapzodikus asszociációsorokat az emberi elmúlás és a természeti megújulás feloldhatatlan ellentétei feszítik, amikor már a völgyi táj is megszépül, a növények, állatok, madarak<sup>34</sup> kivirulnak, de az ekstatisz életszeretethez a mulandóság fájdalma elháríthatatlanul (s talán „valami horatiusi” mértéktartás és bölcsesség jegyében is<sup>35</sup>) vegyül bele (*Marasztalnálak, májusom*): „Völgyünk csodája, tündér lányalak, / év gyönyörűje, hogy marasszalak? [...] Szövetkezném a völgy rigóival, / legyen daluk kötő varázsu dal. / Szarvasokat vennék rá, hogy csapat / állja el agancsokkal útadat. [...] Marasztalnálak, mert nem tudhatom: / találkozunk még, tündér hónapom?”

A merengő, kontemplatív lelkiség bonyolult folyamatait kifejező (mintegy különös partitúráként „lekottázó”) motívumtérbeleyesedés irányait szövegközeli, műközpontú értelmezéseivel Antal Attila monográfiája jelentésbővítés és jelentésszűkülés váltakozó periódusai szerint is nyomon kíséri. Hogy a századfordulós világfájdalom és dekadens szenvedéstudat, a kissé affektált magányérzet (például a korai Kosztolányiéval is rokonságban álló szenvedő modor) az induló Áprilynál a húszas években – a súlyos és tragikus történelmi léttapasztalatok hatására is – az egyéni és kollektív sorskifejezés modellteremtő perspektíváiban miképpen formálódik át, miként elevenedik autentikussá az addig konvencionális képzettára, hogy azután az antik-görögös és keresztény-biblikus (világ)irodalmi és mitologikus, európai és magyar történelmi, művelődéstörténeti és erkölcsfilozófiai gondolatsíkokkal építkezve az erdélyiség, a transzszilvánizmus oly becses poémáit hozhassa létre. Vagy hogy miután a költő 1929-ben Erdélyből Magyarországra repatriált, új korszakát mily módon jellemezték a nosztalgikus-látomásos szülőföld-idézések, visszarévedő hűségvallomások, egyszerűsmind a költői személyiség kiteljesedő válságának tüneteivel telítődve. A szorongásos otthontalanság, a deprimáló otthonvesztés, az emésztő honvágy, a magárahagyottság, a betegség tudat, a halálfélelem felhalmozódó negativitásképzeteit olykor egyre kevésbé képesek már ekkor ellensúlyozni a természet, a történelem, a közösségiség, a népi, nemzeti hagyománykincs, a világkultúra megtartó-önerősítő értékszférái; s az elhatalmasodó depresszió képi kivetülései pedig – később is időről időre, például a második világháborús megrázkódtatások nyomán – bizonyos szemléleti horizontszűkülésről tanúskodnak. A gond, a bú, a nyugtalanság, az üldözöttség-kifosztottság érzése, a menekülésvágy, az oltalomkeresés alapvető lélekimpulzusa, pszichikai beállítódása nyomán gyakorta elégszik meg a lírai én a visszahúzódnak, a meghittség, a privát intimitás kis köreiből való ragaszkodás elemi igényeivel; van olyan periódus, amikor a versekben nem tapasztalható, hogy „a többes

szám első személy a baráti körön vagy a családon túlra mutatna, s a jelképek, megjelenített szimbolikus alakok is többnyire az egyén és világ, s nem a közösség és világ kapcsolati problémáinak köszönhetik létrejöttüket.”<sup>36</sup> A panaszköltmények rengetegében szenvedés és életigenlés, remény és csüggedés, érték és értékhiány bináris összefüggései között az ellentétes irányokban széttartó folytonos lelki hullámmozgások zajlanak, ahogy például a második világháborús világégés idején a szülőföldön, a gyermekkor színhelyén, Parajdon töltött esztendő (a *Forrásvizek* ciklus, benne az *Ének a Kükküllőhöz* vagy *A régi házban* tanúsága szerint) némileg a megnyugtató bizakodást és megbékélést táplálja (hogy azután újra a rezignációt, a letargikus kétségbeesést fokozó megpróbáltatások következzenek), vagy ahogyan az öregkor lírájában érdekesen-izgalmasan megszorodnak az életvágyat, az életkedvet sugárzó költemények is. A reflexív öntanúsítás távlatait kiterjesztő, avagy zsugorító (szegényedés és gyarapodás bonyolult összjátékában kavargó) lírai folyamatok, a „tető”, a „hegy”, a „csúcs”, a „magasság”, a „fény”, a „szeretet”, az „élet”, a „béke”, a „fenn”, a „tavasz”, a „nyár”, a „hajnal”, a „reggel”, a „virág”, a „fa”, a „csend”, a „kékség”, illetve a „völgy”, a „síkság”, a „mélység”, a „sötétség”, a „homály”, a „gyűlölet”, a „halál”, a „háború”, a „lenn”, az „ősz”, a „tél”, az „éjszaka”, a „köd”, a „rom”, a „fekete”, a „tűzvész”, a „vérszín”, a „vérhullás” és a többi toposzok, fogalmak bipolárisan hálózatos ellentétviszonylatai, logikai és emocionális képletei, összerendeződései vagy gyakran a megszokotthoz képest ellentétes értelmű jelentés-átcsapásai: élményanyagok, érzéstípusok és motívumrendszerek esztétikai egybefüggéseit jelzik.

•

Rá emlékezve biztosak lehetünk benne, hogy Áprily Lajos erdélyi és egyetemesen magyar lírája minden régebbi és újabb értékelése szerint: költészetünk halhatatlan fejezetei közé tartozik.

## JEGYZETEK

<sup>1</sup> „*Pictura* és *Sententia* szép egyensúllyal” lebeg itt, belesimulva „a teljesség leheletének tűnő remegésébe”. Kovács András Ferenc, *Scintilla animae*, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1995, 118.

<sup>2</sup> Idézi: MÁLNÁSI Ferenc, *Két Áprily-vers elemzése*, Erdélyi Toll, 2012/3, 81.

<sup>3</sup> ÁPRILY Lajos, *Álom egy könyvtárról*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 261.

<sup>4</sup> REMÉNYIK Sándor, *Kézszerítés*, Polis–Luther, Kolozsvár–Budapest, 2007, 50., 59.

<sup>5</sup> KÁNYÁDI Sándor, *Líránkról, Bécsben = Korunk Évkönyv 1981*, Kolozsvár, 1981, 149–152.

<sup>6</sup> NÉMETH László, *Két nemzedék*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1970, 191–195.

<sup>7</sup> Áprily stílustörténeti besorolása (neoromantika, impresszionizmus, parnasszizmus stb.) már a harmincas években többeket foglalkoztató vitakérdéssé vált. Ld. ehhez pl. TOLNAI Gábor, *Fejedelmi Erdély*, Szépirodalmi, Budapest, 1984, 281–373., 377–380., 457–465.; Uő, *Örökség és örökösök*, Gondolat, Budapest, 1974, 116–125.; *Rokon álmok álmódója – Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése 1920–1941*, szerk. LIKTOR Katalin, Polis–Petőfi Irodalmi Múzeum, Kolozsvár–Budapest, 2014, 309., 538. – Stílaris (utó)impresszionizmusáról ld. TÚROS Endre, *A hanghalmozás Áprily Lajos verseiben = Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*, szerk. SZABÓ Zoltán, Kriterion, Bukarest, 1976, 163–179.

<sup>8</sup> GYÖRI János, *Áprily Lajos*, Szépirodalmi, Budapest, 1970, 184.

<sup>9</sup> VITA Zsigmond, *Áprily Lajos – Az ember és a költő*, Kriterion, Bukarest, 1972, 275.

<sup>10</sup> CSÉP Ibolya, *Áprily Lajos*, Ráday Kollégium, Budapest, 1987, 212.

<sup>11</sup> FRÁTER Zoltán, *Áprily Lajos*, Balassi, Budapest, 1992, 136.

<sup>12</sup> ANTAL Attila, *Világalkotó elemek Áprily Lajos költészetében*, Kriterion, Kolozsvár, 2003, 259.

<sup>13</sup> CZINE Mihály, *Nép és irodalom*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, II, 121.

<sup>14</sup> POMOGÁTS Béla, *A marosvécsi várban – Az Erdélyi Helikon íróiról*, Hungarovox, Budapest, 2012, 57., 60.

<sup>15</sup> A stílusimitációs, regiszterkeverő nyelvjáték éltető energiáit nyomatékosítja Wolfgang Iser is, megállapítván, hogy miközben a szövegjáték felfedezéssé válik, „maga is megváltozik”, „maga sem marad érintetlen mindattól, amit játékba hozott”. Wolfgang ISER, *A fiktív és az imaginárius*, Osiris, Budapest, 2001, 19–20., 356.

<sup>16</sup> ÁPRILY Lajos, *i. m.*, 153., 258.

<sup>17</sup> CZINE Mihály, *i. m.*

<sup>18</sup> MÁTHÉ József, *Áprily Lajos = ÁPRILY Lajos, Őszi muzsika*, Dacia, Kolozsvár, 1976, 22.

<sup>19</sup> KUNCZ Aladár, *Tanulmányok, kritikák*, Kriterion, Bukarest, 1973, 211., 213–214.

<sup>20</sup> MOLTER Károly, *A keleti állomáson*, Mentor, Marosvásárhely, 2001, 28–29.

<sup>21</sup> LÁSZLÓFFY Aladár, *Áprily Lajos = Erdélyi panteon III*, szerk. JÁNOSHÁZY György, Mentor, Marosvásárhely, 2001, 63–64.

<sup>22</sup> SÖNI Pál, *Írói arcélek*, Kriterion, Bukarest, 1981, 6.

<sup>23</sup> IMRE László, *Áprily Lajos: Akarsz-e fényt?*, Alföld, 1970/2, 82.

<sup>24</sup> Cs. GYÍMESI Éva, *Gyöngy és homok – Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*, Kriterion, Bukarest, 1992, 57–59. – S ha lucidus ideológiakritikai és értékelméleti elemzésében a szenvedést átértékelve megszentelő létesztikumról – mint a méltatlan helyzet problematikusan-bíráható paradox átlényegítésének transzszilvánista törekvéséről-kísérletéről – Áprily kapcsán is hangsúlyosan értekeznek a szerző: a „platonista” jellegű értékeszmény-képzésnek, idea- és ideálfelfogásnak, a „keresztényi humánus” érvényesítésének az önvédelmi értékörzés örök igazságát példázó tragikus éthosát, tagadhatatlan teremtő katarziszt szintén előtérbe állítja. Uő, *Kritikai mozaik*, Polis, Kolozsvár, 1999, 33–42.

<sup>25</sup> MARKÓ Béla, *Olvassuk együtt*, Mentor, Marosvásárhely, 1999, 136.

<sup>26</sup> LÁNG Gusztáv, *Kivándorló irodalom*, Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1998, 74–88.

<sup>27</sup> HORVÁTH János, *Ady szimbolizmusa = Uő, Tanulmányok*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1997, II, 323., 327.

<sup>28</sup> „Mert Áprily alkatilag is a mindenre nyitott elzárkózás szemérmes klasszikusa volt.” Kovács András Ferenc, *i. m.*, 115. – „Túlzás volna Áprilyt az objektív líra művelői közé sorolni; inkább azt mondhatjuk, hogy műve átmenet a romantikus természetlíra és az objektívnek nevezett líra némely tendenciája közt.” NEMES NAGY Ágnes, *Áprily és a természet = A kor falára – Áprily Lajos emlékezete*, szerk. POMOGÁTS Béla, Nap, Budapest, 2002, 97.

<sup>29</sup> GÖRÖMBEI András, *Utószó = Erdélyi magyar költők*, szerk. Uő, Unikornis, Budapest, 1999, 193.

<sup>30</sup> MÁTHÉ József, *i. m.* – Ld. még: Uő, *Írás és értelem*, Közdok Kft., Budapest, 2000.

<sup>31</sup> SZÉLES Klára, *Az Áprily-költészet motívumai = Uő, Hálás utókor?*, Felsőmagyarország, Miskolc, 2000, 35–47. – Külön kötet foglalkozik a halál képzetkörével (YOO JIN-IL, YI JIN-MIN, *Áprily Lajos költészet = A halál motívumai*, Littera Nova, Budapest, 2005) vagy a biblikus motívumpárhuzamokkal, analógiákkal, parafrázisokkal (KADA Erika, *Tündér-határon túl – Áprily Lajos vallásos költészet*, Kecskeméti Református Egyházközség, 2017).

<sup>32</sup> Ld. RÁKOS Péter, *Ady költészetének „statikájáról” és „dinamikájáról” = Uő, Prágai őrvjárat*, Kalligram, Pozsony, 1995, 57–71.

<sup>33</sup> Ld. ABLONCZY László, *Jelentés a völgyből*, Reformátusok Lapja Könyvek, Budapest, 1999.

<sup>34</sup> Ld. ehhez: KARÁDI Zsolt, *„Fecskék, őzek, farkasok” – Állatmotívumok Áprily Lajos költészetében = Uő, Az Erdélyi Helikon vonzásában – Áprily, Reményik, Dsida, Örökségünk*, Nyíregyháza, 2017, 35–47. – „S hányfajta, menyinyifele madár röppen fel, hull le, trillázik felénk soraiból! Billegető, szalonka, rigó, pinty, cinke, poszáta, pirók, gerle, pacsirta, ökörszem!” Köztük a költő „mintha egy puritán Assisi Szent Ferenc volna”. Kovács András Ferenc, *i. m.*, 119.

<sup>35</sup> POMOGÁTS Béla, *Apa és fiú – Áprily Lajos és Jékely Zoltán erdélyi versei*, Közdok Kft., Budapest, 2002, 13.

<sup>36</sup> ANTAL Attila, *i. m.*, 249.

